

12994

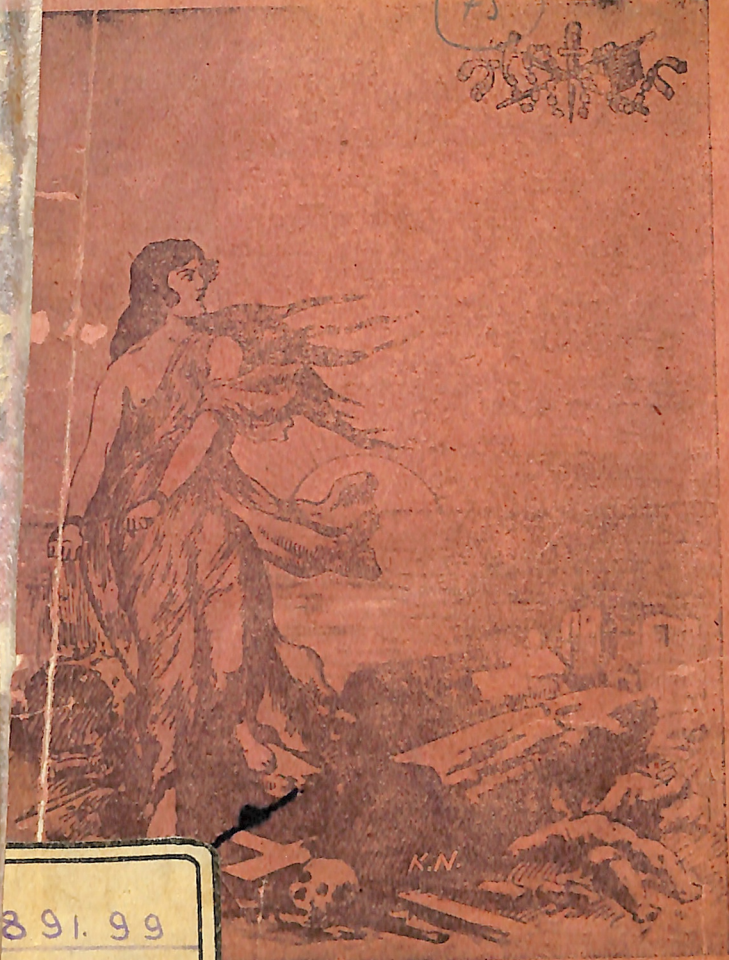
831 85

45 16

1905

1-2003

75

891.99

U-16

ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱԼԵԱՍԻ

891. 99

Մ-16

ԱՆՀԱՄԲԱԻ ՀԵՐՈՍ ՄԸ

ԷՍԲԻՃԻ ԿԱՐՕ

Բ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՀԻՐԷԻ ԵՒ ԱՂԵՔՈՍԵՐԻՈՑ

ՀՆՁԱԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՂԵՐՈՒՆ

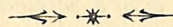

ԳՂՀԻՐԷ

ՎԵՐԱՏՊԱՐԱՏՈՒՆ ՍՅՆԿԱ

1905

ԱՆՀԱՄԲԱԻ ՀԵՐՈՍ ՄԸ

ԷՍՔԻՃԻ ԿԱՐՕՆ

1.

Կաշիներու կտորուանքներով լեցուած մեծակ տոպրակ մը ուսին՝ ամէն առտու, արեւածագէն առաջ, քարքարուտ և խորտուբորտ դարձերէ մը քաղաք կը բարձրանար Կարօ: Հոն փողոցի մը կամ հրապարակի մը մէկ աննշան անկիւնը զետեղելով իր կոճղը՝ անոր առջև կ'անցնէր, ու կըսկոէր հնոտի կոշիկներ կարկտնել:

Քառասունըճինգ տարեկան էր ան և զաւակներու հայր՝ երբ զինքը առաջին անգամ տեսայ: Բազմը շտա անողորմ եղած էր անոր: Որք ծնած էր ան: Մանկութեան ատեն ուրիշներու խնամքին յանձնուած, կէս մերկ, կէս անօթի մեծցած էր անոնց դռուրները: 18 տարեկան հասակին՝ էլին պտուկը նայելէ յոգնած՝

49 չ17-ահ

35380-66

վերջապէս որոշեր էր անկախ լլլալ, և այս նպատակով հնակարութիւն սորվեր էր: Քանի մը տարի վերջն ալ ամուսնացեր էր: Հիմա 27 տարիէ ի վեր հերիւնն ու ասեղը իր ձեռքէն ձգած չէր, բայց օր մը օրանց ալ կուշտ հաց գացած չէր, իր և իրեննե-րուն փորը:

Շաբաթ չէր անցներ որ իր և զաւկը-ներուն տուրքերը գանձելու համար խօժա-պաշին՝ զապթիէ մը հետն առած՝ իր դուռը ավի չառէ էր: Կուտա՛ր, կուտա՛ր ան շա-րունակ, բայց այդ անիծուած տուրքը հատնելիք չունէր: Բացի մէկ աղջիկէ, հինգ մանչ զաւակներ ունէր ան, ամենէն մեծը 14 տարեկան: Անոնցմէ ոչ մէկը գործ տեսնելու կարող, ամենքն ալ աղացողներ էին, անվերջ աղացողներ: Ատկէ զատ, անոնց հագնելիք հագուստ պէտք էր, դպրոցի և գրքի դրամ պէտք էր, և այս բոլորէն ետք և այս բոլորին վրայ կ'ա-ւելնային անոնց տուրքերը: Մանուկը գեռ իր խանձարուրին մէջ՝ պէտք էր որ անոր համար տարեկան 40 դահեկան գինուորա-կան տուրք վճարէր: Եւ ո՞րիկէ այդ բոլոր դրամը, իր հերիւնն ու ասեղը միայնակ

անգոր էին բոլոր այդ պահանջները լեցնե-լու: Այս պատճառով անիկա շատ իրիկուն գիւղ չէր իջներ: քաղաք կը մնար, և հոն խանի մը անկիւնը, անասունի մը մսու-րին վրայ կ'անցնէր իր գիշերները, գիտնա-լով որ գարձեալ հարկահաւաքներ եկած են գիւղը, դրամ չունեցողները կը ծեծեն, անոնց կռնակէն կաշին կը հանեն, սառ ջուր կը լեցնեն անոնց վրայ, գլխի վար կը կախեն զանոնք: Խնչպէս գիւղ կր'ար իջ-նել, երբ իր քսակը պարապ էր ու ինքն ալ այդ բոլոր չարչարանքներուն փորձառու: Գլխէն ինչէ՛ր չէին անցած. այսուհանդերձ անոր խորշոմած գէմքին վրայ՝ միշտ բարի և աղուոր ժպիտ մը անպակաս էր: Մարդ մըն էր ան որ տառապած, զրկուած, ա-նիրաւուած, բայց յուսացած, տոկացած և ապրած էր:

Քանի մը տարի վերջ՝ պահպտութեան ելած էր, օտար երկիրներու տակ իր բաղդը որոնելու համար: Կովկաս անցած էր, և մէկ երկու տարի թափառելէ վերջ՝ հոտ դարձեր էր, իրեն հետ հրացան մը միայն բերելով, ռուսական Պէրտան մը: Ասիկա ալ իրեն համար բաւական կը նկատէր:

անյիքան կը սիրէր զայն՝ որ իր մէկ տղուն հետ անգամ պիտի չուզէր փոխել: Վերադարձին՝ կրկին հերիւնն ու ասեղը ձեռք առած էր, ու նորէն առտու իրիւնն նոյն բարքարուտ ու խորտուբորտ ճամբան կ'ելնէջէր, եթէ «վերկուծի»ները գիւղ գալով իր օրօրական ինթացքը չի խանգարէին:

* * *

Կովկասէն դարձին, Էսքիճի Կարօն փոխուած, տարբեր մարդ մը եղած էր: Անիկա՝ հիմակ՝ կռիւի, արիւնի, յեղափոխութեան, աղատութեան խօսքեր կ'ընէր: Երիտասարդներու հանդիպած էր հոն, Թուրքիայէն ու անոր բռնապետութենէն փախստական կրթուած երիտասարդներու, որոնցմէ շատերը հարուստներու զաւակներ էին, և որոնք տուն տեղ ձգած, իրենց ապագան լքած, երջանկութիւնը ոտնակոխ լքած, կամաւորապէս տարագրեալ՝ մեծ իտէալի մը նուիրած էին իրենք զիրենք, — Հայկական Յեղափոխութեան . . .

Էսքիճին անոնց շատերուն մօտէն ծանօթանալով՝ հասկցած էր անոնց տկարութիւններն ու առաքինութիւնները, աղու-

ւորութիւններն ու տգեղութիւնները: Հասկըցած էր որ անոնցմէ շատերը մշակութեան, չարբաշ կեանքի անվարժ էին, ուստի և կարօտ նոյն իսկ յաճախ կտոր մը չոր հացի: Այս տեսնելով՝ Էսքիճին իր արիւնքրտինքով հաւաքած քօպէկները կը հանէր ու իր հայրենակից երիտասարդներուն կը բաժնէր շատ անգամ, որպէսզի երթային հաց գնէին իրենց փորերը կշտացնելու, գիտնալով հանդերձ որ իր կիսն ու զաւակները անօթի և անքուն գիշերներ կը լուսցնէին նոյն ատեն, անդիւն: Բայց Կարօն կրնա՞ր ներել ինքն իրեն, որ իր աչքին առջև ատանկ սիրուն երիտասարդներ անօթութենէ տառապէին. գէթ իր կիսն ու զաւակները չէր տեսներ, անոնց ձայնը չէր լսեր, և այսպէս կիրպով մը իր խիղճը կը հանդարտէր:

Ինքը անոնց հաց կուտար, անոնք ալ իրեն հին քաջերու, դիւցապներու պատմութիւնները կ'ընէին: Հոմերոսը կը կարդային, Ֆրանսա՝ Լոց, Յունաց և Պուլկարներու յեղափոխութիւնները կը բացատրէին, վերջապէս Հայ Յեղափոխութեան ապագայ կարելիութիւններուն վրայ կը խօ-

սակցէին, իրենց կատարելիք դերերուն մասին կարծիքներ կը փոխանակէին:

Նոյն այս երիտասարդներէն թեւադրուած՝ հայրենիք դարձաւ օր մը Էսքիճին, հոն տառապանքի հողին վրայ դործելու և մեռնելու: Բայց ան երբ հայրենիք կը հասնէր Ծփի վերջին օրերը, տեսաւ թէ ուրիշներ զինքը կանխեր են: Լոնտոնի Հնչակեան Կեդրոնը Էրկու տղաքներ զրկած էր իր քաղաքը իբրեւ բոլորականութիւն, որոնք մօտեցած էին արդէն տեղւոյն երիտասարդութեան և ոմանց սրտերը գրաւած: Էսքիճին բաւական դժուարութիւններու հանդիպած էր նախ, առարկութիւններ եղած էին իր ծերութեանն ու աղքատութեանը մասին: Երկար դիմումներէ վերջ՝ սակայն՝ օր մը կը յաջողի իր անունն ալ տոմարին մէջ արձանագրել տալ իբրեւ անդամ:

Այլ, անկէ ետք, Էսքիճին օրերով դործին գլուխը չէր տեսնուեր, շաբաթներով բացակայ կը մնար տունէն, և ի դժուր իր կիներն ու դուստրները՝ յաճախ անօթի՝ կըսպասէին անոր երևնալուն. բայց երբ ան տուն ալ դառնար՝ մեծ բան մը չունէր անոնց տանելիք:

Էսքիճին իր ընկերներուն բոսթան եղած էր այլևս. ինքն էր օր բոլոր գաղտնի թերթերն ու նամակներ կը տանէր, կը ցրուէր հեռաւոր գիւղերը «Գիւղերու բոբականտիսդ» կը կոչուէր հիմա իր ընկերներէն: Հեգնութեան շէտ մը ունէր իրենց այս որակումը: Էսքիճին ատոր աչք գոցելով՝ ամենայն ճշդութեամբ կը կատարէր իրեն յանձնուած գործերը: Ինքն էր որ կասեարը տեսած ու անոր մեծ հոգին երևան հանած էր: Իր այս երթևեկութեան միջոցին շատ անգամ կը պատահէին արգելիչ ու վտանգաւոր դէպքեր, սակայն ատոնց բոլորին ալ մէջէն կարծես հրաշքով մը դուրս գալ գիտէր:

Ասոնցմէ մէկը միայն պատմեմ. —

1895 Յունիսի զով ու աստեղազարդ գիշեր մըն էր: Էսքիճին իրեն յանձնուած թերթերու և թղթակցութիւններու ծրար մը իր կաշիէ պարսին մէջ գետեղելով՝ ճամբայ ելաւ դէպի իր սիրելի գիւղացիները, որոնք՝ գիտէր՝ թէ ո՞րքան անձկութեամբ կը սպասէին իրեն և իր բերելիքներուն: Հազիւ թէ լեռնէն վար իջած էր, ուր քարերը ծեծեքելով վար հոսող ա-

ռուսական ձայնը բովանդակ ձորը կ'աղմկէր, ամալի գիկզակի մը վրայ՝ ապառաժի մը տակէն՝ յանկարծ խուժք մը զինեալ մարդիկ դուրս կը ցատկեն ու ճամբան կը բռնեն։— Մաքսաւորներ են՝ որ կ'ուզեն էսքիճիին ուսէն կաշիէ տուպրակը վար առնել ու մէջը նայիլ։ Անոնք սովորութիւն ունին այսպէս, մութ ու ամալի ճամբաներու եզերքը, ձորերու մէջ, լեռներու վրայ, յանկարծակիի բերել ճամբորդները, խուզարկելու իրաւասութեան պատրուակին տակ՝ դանոնք կողոպտելու համար։ Էսքիճիին պարագայ տեղը կը ջանայ համոզել որ ինքը մաքսանենց մը չէ ու վրան ծխախոտ չունի, և թէ պէտք է ճամբայ տրուի իրեն որ անցնի երթայ։ Ի դուր են իր խօսքերը, իր համոզակերպ ձիգերը. մաքսաւորները սպառնալիքներով իրեն կը մօտենան արդէն։ Էսքիճիին կըզգայ թէ իր գործը ինչ անխիղճ մարդերու հետ է։ Բայց վայրկեանէն օգտուիլ գիտէ ան, ու յանկարծ մէկ կողմ ցատկելով ու մաքսաւորներու պահ մը առաջ պահուրտած ապառաժին հտեանցնելով՝ իր կարճ լիկ Պէրտանը անութին տակէն երեւան կը հանէ։ Մաքսապետը

կը հրամայէ կրակել այդ խոզ կեալուրին վրայ։ Սակայն հազիւ թէ ան իր խօսքը արտասանած է՝ Էսքիճիին կը պարպէ իր հրացանը մէկ, երկուք, երեք։ Մաքսաւորներէն երկուքը գետին ինկած են, միւսները այս անակնկալ վտանգէն ահաբեկած՝ լեղապատառ փախած են արդէն, առանց իրենց ետին նայիլ կարենալու։ Էսքիճիին վայրկեան մը իր կաշիի դիրքին մէջ մտածելէ վերջ, իր անակնկալ յաջողութենէն յուսադրուած, վար կիջնէ իր զոհերուն դեռ տաք մարմինները զննելու։ Անոնց կողերէն գաղջ արիւնը կը հոսէր ուղիօրէն։ Անոնց ղէնքերը կ'առնէ, անոնց փամփուշտները կը բազէ իրենց դիակնացած կուրծքերէն, ու զարտուղի արահետէ մը դարձեալ քալաք բարձրանալով մութ ու աննշան փողոցի մը մէջ աներևոյթ կ'ըլլայ . . .

Հետեւեալ օրը, այս լուրը ամբողջ քաղաքը տարածուած էր։ Ամէն որ տարբեր կերպով կը պատմէր, ու տարբեր մարդու կը վերադրէր այս գործը։ Էսքիճիին բոլորին ալ մօիկ կ'ընէր մեծ հետաքրքրութեամբ՝ բան մը չգիտցողի պէս։

Այդ օրերուն էր նաև որ Էսքիճին Ե. Ի բարձրագոյն վարժարանի Ա. կարգի աշակերտներ տեսած ու անոնց խօսած էր որ իրենց շրջանաւարտութեան հանդէսին առթիւ սովորութիւն եղած Սուլթանի ուղերձը պէտք չէր կարդային, և թէ հակառակ պարագային ինքը պիտի խանգարէր անոնց հանդէսը: Գնի շրջանաւարտները, ազատութեան յոյսովը գինովցած կրակոտ ու հայրենասէր երիտասարդներ, խանգավառութեամբ ընդունած էին իրենց սիրելի Էսքիճին թելադրութիւնները:

Բայց հանդէսին նախորդ իրիկունը իր գործիչ-առաջնորդը դարձեալ ծրար մը տուած էր իրեն որ գիւղ տանի. Էսքիճին յիշեցուցած էր իր գործիչ-առաջնորդին թէ ինքը ներկայ պէտք էր ըլլար Ե. բարձրագոյն վարժարանի շրջանաւարտներու հանդէսին:

— 'Ի ուն գնա', մենք հոն ներկայ պիտի ըլլանք ու ամէն ինչ կը կարգադրենք, ըսած էր գործիչը, ինքնավստահ եղանակով մը:

Էսքիճին դարձեալ կաշիէ պար'ին մէջ խոթած էր «Հնչակ»ներն ու «շրջաբերա-

կանոնի», ու ճամբայ ելած՝ իրիկունը՝ ուշ տոնն, Ե. Ի սրտէ կը բաղձար որ կրկին այնպիսի գեղեցիկ միջոցէ պ մը պատահէր, որով թէ իր ձեռքը թուրքերու վրայ վարժեցուցած կ'ըլլար և թէ պատճառ մը կ'ունենար ետ դառնալու: և յաջորդ օրուան հանդէսին ներկայ դռնուելու: Բայց, աւա՜ղ, այս անգամ ճամբան մաքրուած էր, և անցնող թուրքերը գլխիկ'որ կը բալէին:

Յուլիս 3ը Ե. Բարձրաւոյն վարժարանի օրն էր: Քաղաքէն ու դիւղերէն ուսումնասէր երիտասարդներ, վաճառականներ ու հասարակ արհեստաւորներ, ծեր հայրեր ու մայրեր, եկեղեցականներ, ինչպէս նաև փողոցները չափափող փինթի դատարկապորտներ, վերջապէս ժողովուրդի բոլոր դասակարգերէն՝ հոն, դպրոցի հրապարակը, խռնուած էին՝ շրջանաւարտներու վերջին ճառերը լսելու: Առտուընէ ի վեր՝ ժողովուրդը քակուեր անվերջ կուգայ ու կուգայ: Ժողովասրահին դռները բացուած են: Հոս, բեմին վրայ, երիցագոյն կարգի աշակերտներ՝ ծառայարդ կանաչ կամարը կը կապեն: Հոն դպրո-

ցական տղաքներ իրենց նոր հասնող բարեկամներն ու ծնողները կ'ողջագուրեն և շանոնք կը տանին դպրոցին շէնքերը կը պատցնեն։ Անգին, մէկ քանի պատանիներ օրիորդներու հետ գողունի ժպիտներ ու ակնարկներ կը փոխանակեն։ Ուրիշ կողմ մը, փողոցի տղաքներ կը բզրտեն, կը գզուրուտին։ Անկիւն մըն ալ՝ մեր յեղափոխականները կը քսուրուտին։

Վերջապէս ժամանակը կը հասնի, երբ շրջանաւարտները պիտի երևան։ Բոլոր աթոռները գրաւուած են, ու դեռ բաւական թուով հանդիսականներ ոտքի վրայ կը մնան։ Հոն ներկայ է թուրք գրաքննիչը՝ իր թարգմանին ու ստորսդատ պաշտօնեաներուն հետ։ Հոն են դպրոցին տեսչութիւնը, նախկին ընթացաւարտները, բաղաքին երեսիլի և տնօրէնի մարդիկ։

Կէսօրէ վերջ, ժամը երկուքն է. դըպրոցի երիցագոյն կարգի աշակերտներէն մէկը ժողովասրահի սեւիկն ներս կը կոխէ ոտքը՝ ծափով մը նշան տալով. շրջանաւարտները ետեւէն կուգան կարգաւ, և ժողովուրդի բուռն ծափերուն մէջէն իրենց

յատկացուած տեղերը կ'առաջնորդուին։ Հիմակ լուռութիւն կը տիրէ։ Հանդէսը սկսած է։ Թըքերենի ուսուցչապետը բեմ կ'ելլէ՝ փոխանակ շրջանաւարտներէն մէկուն՝ ինչպէս սովորութիւն է՝ Սուլթանին ուղերձը կարդալու։ Ամէն ոք կը զգայ թէ արտասովոր պատճառ մը եղած ըլլալու է։ Մինչ հանդիսականները այս մտածութեան մէջ են, յանկարծ աններդաշնակ ու անկանոն երգողներու ձայներ կ'ընդհատեն ճառախօսը.

«Ազատն Աստուած այն օրից

«Երբ հաճեցաւ շունչ» . . .

Ու շունչներին կոկորդնուն մէջ կը խեղդուի դեռ երգին երկու տողերը չի լրացուցած։ Յեղափոխական երիտասարդներն էին՝ որոնք այսպէսով հանդէսը խանդաւրել փորձած էին։ Բայց դպրոցին տնօրէնը ոտքի կանգնելով ու անոնց վրայ զայրադին ակնարկ մը ձգելով մեր յեղափոխական երգիչները պապանձեցուցած էր։ Հանդիսականներուն ապշութիւնն ընդհանուր ծիծաղի փոխուած էր մէկ վայրկեանէն միւսը։ Ծառախօսը՝ առանց վայրկեան մը շուարիչու՝ իր ուղերձը կը կարդայ և կը լրացնէ

պաղարիւն կերպով: Շրջանաւարտներն ալ՝
իրենց կարգին՝ իրենց ճառերը կ'արտա-
սանեն, ու հանդէսը կը վերջանայ բան
մը չի պատահածի պէս:

Ցուցարարները աներևութացած են,
բան մը ընելու անկարողութենէն ամօթա-
հար: Ժողովուրդը անոնց անճարակութեան
վրայ կը ծիծաղի փողոցներուն մէջ: Անոնք՝
դառն կերպով վիրաւորուած այս անյաջող
փորձէն՝ կ'որոշեն իրենց կարողութիւն-
ները ցուցնել հայ ժողովուրդին, ինչպէս
նաեւ թուրք կառավարութեան, անհրա-
ժեշտօրէն և անմիջապէս:

Այդ օրուան հետեւեալ իրիկունը, ա-
նոնցմէ ամենէն տաք զլուխներէն մէկ բա-
նինները՝ դպրոցի թաղէն պատուաւոր ազ-
գայինի մը սան պատուհանէն ներս աւեր-
ճանակի հարուածներ արձակելէ վերջ՝ կը
փախչին:

Յաջորդ առաւօտ, ամէն ոք գիտէր թէ
որոնց գործն էր այդ, և ինչ ծիծաղելի
գործ: Կը պատմեն որ՝ ետքէն՝ անոնք ա-
մենքն ալ վերջապէս խոստովանած են որ
իրենց այդ գիշերուան դործած յիմարու-
թիւնը գերաւանցած է նախորդ օրուան
հանդիսաւոր ցոյցի անճարակութիւնը:

Այս դէպքերէն շաբաթ մը վերջ՝ էս-
քիճին գիւղերէն դարձած և սրտի դառն
ցաւով մը լսած էր կատարուած եղելու-
թիւնները: Անիկա կրգգար որ այս քաղաքի
փողոցներուն մէջ մեծցող թոյլ և աննկա-
րազիր աղաքներէն յեղափոխական լուրջ
ու կորովի հոգիներ կարելի չէր հանել: Կը
մտածէր որ պէտք էր թողուլ զանոնք մի-
անգամ ընդ միշտ՝ քանի դեռ ուշ չէր, քանի
դեռ գործեր կային կատարելիք՝ անդին,
իր սիրած գիւղերուն մէջ: Բայց կը խոր-
հէր դարձեալ ինքն իրեն, թէ ի՞նչ չափով
պիտի կրնար գործ կատարել առանձին,
առանց թերթերուն, շրջաբերականներուն,
առանց վերէն եկած մոգիչ հրամաննե-
րուն, զորոնք գործիչ-առաջնորդը իրեն կը
յանձնէր գիւղերը տանիլ ցրուելու: Անիկա
խնդիր մըն էր, որու մէջէն էսքիճին զոժ-
ուարութիւն կըզգար ելլելու:

Մինչ այս տատամսուներուն մէջն
էր ան, ժամանակը կը սահէր, պարագա-
ները կը յեղաշրջուէին արագ, զբեթէ գա-
հավէժ ընթացքով մը: Կառավարութիւնը
իր նենգաւոր տրամադրութիւնները երեւան
կը հանէր, խոստութիւնները կը բաղմա-

պատկուէին հայերուն վրայ՝ յարաճուն համեմատութեամբ մը:

Հայաստանի հեռուոր անկիւններէն աղէտքի գոյժեր կը հասնէին օրը օրին: Եղեալին չարաչուր ուրուականը, դժնետեսիլ ծամածռութիւններով, իր գլուխը կը թօթուըտէր՝ մահ ու աւեր սպառնալով ու սփռելով. . . Ահաւոր վայրկեաններս մէջ կ'ապրէր Հայութիւնը. . .

Էսքիճին, այդ օրերը, վերջին անգամ մըն ալ գացած էր հասկնալու գործիչէն՝ թէ արդեօք ինքնապաշտպանութեան փորձ մը, կամ գէթ պատուաւոր մահով մը մեռնելու պզտիկ ճիգ մը պիտի կրնայի՞ն ընել: Արտասահմանէն, զրկուած գործիչ-առաջնորդը՝ իր ընկերներուն ներկայութեան՝ ճերմակ փաթթոց մը հանած էր գրպանէն և «Ահա՛ իմ գէնքս այն օրուան համար», ըսելով՝ զայն ֆէսին շուրջ փաթթած և «Լաի լահէ իւլ էլլահ, մուհամմէտ իւլ ըհ-սուլ էլլահ» կանչած էր անպատկառ լըրթեամբ մը:

Էսքիճին բառ մը անգամ արտասանած չէր այդ զգուելի և անորակելի արարքին

ի տես, այլ իր ամբողջ ուժովը, իր աղիքէն թռչած թունաւոր թուքով մը «գործիչ»ին երեսն ի վեր թքած, ու դուրս ելած էր, առանց ետին դառնալ նայելու:

Ջարդի տխուր ու սև նախընթացին էր: Իր բոլոր յոյսերն ու երազները ցնդած, ահհետացած, իր բոլոր իղձերն ու ձգտումները ջախջախուած, իր կնկան ու զաւակներուն աղի արցունքներէն պարտուած՝ Էսքիճին վար ձգած էր Պէրտանը, և իրենները առաջնորդած էր զրացի թուրք տուն մը, ուրտեղ կը յուսար անոնց կեանքերը ապահովել: Իր կնկան ու զաւակներուն հետ թուրքին դուռը հասած ըոպէին իսկ իր ընտանիքէն բաժնած էին զինքը: Քիւրտերն ալ, քիչ յետոյ, գիւղը մտած աւերովի ու քանդովի գործը սկսած էին արդէն, թալլելով, այրելով, խողխողելով, առեանգելով: Թուրք և քիւրտ վայրագ խուժանի աղաղակներն ու պոռչուողները, հալածողներն և բռնաբարուողներու ճիչերը, վիրաւորներու հծծիւններն ու մորթուողներու հանդիւնները, իրարու խառնուած, ահաւելի արհաւիրքը կը ձեացնէին դուրսը, փողոցներուն մէջ, մութ ու ստուերամած

35380-66

պատերու ետև: Դիշ յետոյ, ասոնց վրայ կ'աւելնար նաև տողանցութիւնը այն գըլ-խահակ մարդախմբերուն որոնք մահէն ճողոպրած կամ ճողոպրելու համար կը քշուէին կը տարուէին բռնի ու ակամայ իսլամանալու:

Էսքիճին ալ պահ մը վերջը այսպիսի խումբի մը հետ կը քշուէր, որուն մէջ էր նաև գիւղին ամենասիրուած ու յարգուած մօրըրը, Պատուելի Ա.: Փողոցներէ անցած միջոցին, Պատուելին ահաբեկած հայ ժողովուրդը: «Նոր-ժողովարանը—Մզկիթը—կը հրաւիրէր, ազատութեան միակ ապաստանարանը:

—Սիրելի ժողովուրդ, ժողովարան հրամանցէ՛ք, ժողովարան, կը ձայնէր ան:

Երբ մզկիթ կը հասնին, Պատուելին բեմ ելլելով հետեւեալ կերպով կը խօսի.

«Սիրելի եղբայրներ՛ր,

«Տարի մը առաջ, ճիշդ այս օրս, վարը մեր ժողովարանին մէջ, պաշտօնավարութեանս քսանհինգամեայ յորելանը կը տօնէինք. ո՞վ կրնար երեակայիւր այն տօն» որ գեղեցիկ զուգադիպութեամբ մը՝ տարի մը վերջը՝ միևնույն օրը այս բեմէն

ձեղի և մեր սիրելի միւսիւլման եղբայրներուն պիտի խօսէի:

«Ուրախ եմ որ այսօր հոս եկած եմ, ինչպէ՛ս նաև դուք, իմ սիրելի նախկին ժողովուրդս. հոգ չէ թէ ինչ հանգամանքներ ալ մեզ հոս բերած ըլլան, ուրախ եմ՝ կ'սեմ՝ որ հոս ձեր մէջն եմ կայնած՝ տարիներէ հետէ ունեցած իմ հաւատքս պարգեւու: Ես՝ իբրև Աւետարանի պաշտօնեայ՝ կ'ըսեմ որ քրիստոնէութեան և Մահմետականութեան մէջ չնչին տարբերութիւններ միայն կան: Անոնք ալ ամենակալ և յաւիտենական Աստուծոյ մը կը հաւատան՝ մենք ալ: Անոնք ալ Հին Կտակարանի ներշնչեայ գիրք մը ըլլալուն կը հաւատան՝ մենք ալ, անոնք ալ բարիին ու չարին, երկինքին ու դժոխքին կը հաւատան՝ մենք ալ»:

Պատուելին թուրք սօփթաներու խո-ժոռ ու զայրացկոտ դէմքերը նշմարելով, ճարպիկ շնականութեամբ մը՝ խօսքին ձեռ փոխեց.

«Սիրելի եղբայրներ՛ս, բացատրեմ ձեզի միւսիւլմաններու և մեր միջև եղած տարբերութիւնները: Անոնք նազովբեցի

Յիսուսը կ'ընդունին իբրեւ Աստուծոյ մօր-
դարէն, մենք զայն կ'ընդունինք իբրեւ
կատարեալ մարդ և իբրեւ կատարեալ Աս-
տուած—հա՛, հա՛, հա՛ . . . »

Հոս պատուելիին կերպարանքը գիւա-
յին երեւոյթ մը առած էր :

«Մի՞ծաղս չեմ կրնար զոպել ամէն ան-
գամ եբք կատարեալ մարդ և կատարեալ
Աստուած անհիթելի բառերը կ'արտասա-
նեմ, բան մը որ ես անդամ չի հասկըցած
ձեզի բարոյա՞ծ եմ երկար տարիներ :

«Ուրիշ և մեծ տաքբերութիւն մը.—
անոնք Մուհամմէտին կը հաւատան իբրեւ
Աստուծոյ ամենամեծ մարգարէն, և մենք
զայն անգիտացած ենք մինչ ցարդ : Ան-
գիտացած ենք զայն առանց այն մեծ հե-
ղինակ-մարդարէին հռչակաւոր գիրքը Ղու-
րանը կարդալու» . . .

Պատուելին սկսած էր անտանելի
գառնալ իր վատ ու նենգաւոր ուրացողի
հրէշային խօսքերովը :

Էսքիծիին կուրծքը կ'իլեէջէր, աչքերը
կարմրած էին ու ձեռքերը կը դողդղային,
կ'ուղէր վայրկենապէս անոր վրայ յարձա-
կիլ, անոր չնացողի բերանը պատուել, լե-

զուն արմատէն բաշել վրցնել : Բայց
հոն իր առջեւը հարիւրաւոր անգէն ու
տկար հայեր կը տեսնէր, վայրահակ, կո-
րաքամակ, թաց աչքերով ու հեքոտ սրտե-
րով, պզտիկ ցոյց մը իսկ անոնց բոլորին
վայրկենական մահուան պատճառ պիտի
ըլլար : Ուստի մտածեց կերպով մը դուրս
սահիլ, և ազատիլ այս անտանելի կացու-
թենէն, չիլսել այլ ևս այն բառերը, որոնք
թուրքին սուրէն աւելի խոր կը խօցէին
իր սիրտը : Ուստի իր պաղարիւնութիւնը
հաւաքելով, սկսաւ քայլ առ քայլ անըն-
ժարելի կերպով ետ դէպի դուռը քաշուիլ
խռնուած ամբոխին մէջէն : Պատուելին՝
բաջալերուած խաւմներու խրատութիւն ազ-
նարկներէն՝ կը շարունակէր իր զառան-
ցական քարոզը :

«Ես Ղուրանը կարդաց ւ՛՛ծ ծայրէ ի
ծայր, խնամոտ աւաղորութեամբ, մէկէ ա-
ւելի անգամներ : Գտած եմ թէ անիկա իր
պարունակած բարոյական վարդապետու-
թեամբ, հարկնասիրութեամբ, առաքի-
նութեամբ և քաջասրտութեամբ գերիվե-
րոյ է Աւետարանի թոյլ ու հեղզ վարդա-
պետութիւններէն : Աւետարանը սարուկնե-

ներու գիրքն է, Ղուրանը՝ հերոսներու։ Աւետարանը երկգիմութեան, հակասութեան գիրքն է, Ղուրանը՝ ճշմարտութեան յստակութեան։ Աւետարանը անլուծելի առեղծուածն է՝ ուր ամէն քրիստոնեայ ուզած կերպով կը թարգմանէ այնինչ խօսքը։ Ասոր հակառակ՝ Ղուրանը պարզ կրօնագիրքն է, ուր ամէն միւսիւրման մէկ կերպ կը հասկնայ ամէն գրուած խօսք։ Ու ես այսօրուրնէ սկսեալ միակ ճշմարիտ կրօնքին կը յարիմ, ու կը յայտարարեմ՝ իբրեւ միւսիւրման՝ թէ մէկ Աստուծոյ զառուրի աւտուած չի կայ և Մուհամմէտ անոր մարգարէն է» . . .

Էսքիճին ետետ երթալով մինչև դուռը հասած էր այդ միջոցին ու Պատուելիին վերջին բառերը լսած։ Անոր շրթները կը դողդալային և պիտի պոռար, քֆրտէր ան իր ցասումին բոլոր կատաղութեամբը այդ ուրացող պատուելիին ու բոլոր թուրք մուսուլման ամբոխին երեսն ի վեր։ Բայց այն վայրկեանին որ բերանը կը բանար պոռալու և մեռնելու, յանկարծ դուրսի աղմուկին ու չփոթութեան մէջէն կնիկի ծանօթ ձայն մը հասաւ ականջին .

— Ո՛ր ես, Աստուած, օգնութիւն, օգնութիւն . . .

Հայ կին մը ըլլալու էր այդ, որ երկինքէն օգնութիւն կը հայցէր։ Դուրս խոյացաւ Էսքիճին։ Մզկիթի բաց հրապարակին վրայ, զեռատի աղջիկ մը զետնէն բաշկատուելով կը տարուէր կաղճինոտած վիթխարի քիւրտէ մը։ Էսքիճին մէկ ականարկով ճաշցած էր իր աղջիկը, ետթերը։ Ինքնիւրմէն ելած քիւրտին վրայ կը վազէ կատաղօրէն, ու անոր ձեռքէն արիւնոտ տապարը յափշտակելով, ճակատին լայնքը ահեղ հարուած մը իջցնէ։ Քիւրտը գետին կը փռուի շանսատակ։ Աղջիկը գազանին ձեռքէն ազատած էր։ Բայց վայրկեանապէս չի կարենալով իր հայրը ճանչնալ և խորհելով որ այս յանկարծական օգնութիւնը ուրիշ աւելի զօրաւոր յաջողատակիչէ մը եկած էր, և թէ գայլի մը ատամներէն ազատելով վագրի մը ճիրաններու տակ պիտի իյնար, քիւրտը իր ձեռքը թողած վայրկեանին գլուխը իր երկու ձեռքերուն մէջ սեղմած, հերարձակ, պատուտած շրջազգեստի մը մէջ սկսած էր խելայեղօրէն փախչիլ։ Թշուա-

առթեան մէջ հզօրացած հայրը շուտ մը անոր հետեւէն հասնելով զայն բռնած, իր թեւերուն մէջ առած ու գորովազինօրէն անոր ճակատին ու աչքերուն վրայ տաք համբոյրներ տեղաւով յայտնած էր որ ինքը իր հայրն էր, Էսքիճին, Կարօն: Աղջիկը իր շուարած և խելակորոյս գլուխը դարձուցած, քնքշութեամբ զինքը բռնող բազուկներուն մէջ հօրը դէմքը ճանշցած էր: Անիկայ Աստուծոյ աղաւակած էր, բայց հայրը եկած էր:

Էսքիճին դիպուածով մը իր մէկ աղջիկը ազատած էր ցոնէ առայժմ, ինչ եղած էին սակայն իր կիներ, իր տղաքը, — իր աղջիկը բան մը չէր գիտեր անոնց մասին, որովհետեւ թուրքին տունը ապաւինած վայրկեանին զինքն ալ գտած էին, իր հօրմէն վերջ, իր մօրմէն ու եղբայրներէն, ու այս դէպքէն մէկ ժամի չափ առաջ գիւղին յայտնի մէկ սրիկայ թուրքը ուրիշ շատ մը հայ աղջիկներու մէջէն զինքն ընտրած ու դուրս քաշած էր, բայց ճամբան այդ վիթխարի քիւրտը հանգիպելով զայն սպաննած ու զինքը անոր ձեռքէն յափշտակած էր: Այս պատճառաւ

երբ իր հայրը զինքը ազատեց քիւրտը քապաննած դետին փախով՝ կարծած էր որ այն ալ նոր յափշտակիչ մըն էր, թերևս նախորդէն աւելի անողոր:

Էսքիճին մէկ ձեռքը աղջկան տուած և միւս ձեռքով ալ քիւրտին արիւնով ներկուած տապարը բռնած դէպի տունը յառաջացաւ, ինչպէս դիակները կոխկռտելով անցնելով տխրօրէն . . . :

Տուն հասնելուն՝ Էսքիճին առաջին դործն եղաւ դուռը կտակէն փակել, ամրացնել, Յետոյ, խնամքով պահած Պէրտանն ու փամփուշտները դուրս հանեց, ապա տունը աչքէ անցուց արագ կերպով: Հօն ամէն բան իր տեղն էր, իրենց տեղերն էին՝ ըստ իր վրայ՝ չանախն ու չօմլէկը, ափսէն ու սափլին, շերեփն ու թէպուրը, անդին ցիցէն կախուած էին մազն ու մանդաղը, հատոցն ու սղոցը, փեռատն ու փայտահարը և խաչերկաթը: Իրենց տեղերն էին՝ ազը աղաւանին մէջ, դգալները՝ դգլնոցին, ալիւրը՝ փեթակին, իսսուրման կճիկին և իւզը չինիին մէջ: Վերջապէս, ամէն ինչ որ ունէր Էսքիճին իր տանը մէջ, ճրագն ու ճրագկալը, սա-

փորն ու սամավարը, կուժն ու կուկուժը, ամէն ինչ հոն էր ու անհպելի Քնացած: Մառանին մէջ, խոնաւ ու մութ անկիւն մը, գետնին վրայ չրջանակաձև շարուած կարաններու մէջ դեռ կ'եռար, կ'եփէր արհաս գինին: Հաւերը հաւնոցին մէջ թիւ ու վառ եղած արտասովոր կոկաւքներով դեռ կ'աղմկէին, ինչ որ նշան մըն էր թէ բիւրտերը իր տունն ալ մտած էին, սակայն արմէքաւոր բաներ մը չի նշմարելով թողուցած ու այլուր գիւժած էին՝ աւելի ճոխ ու թանկագին կողոպուտներ գտնելու: Էսքիճին, այս բոլորը գննելէ վերջ, փողոցին վրայ նայու սենեակ մը ելած էր իր աղջկանը հետ, և թղթապատ պատուհանին առջև երթալով ծակ մը բացած ու հոն նստած էր հրացանը ձեռքին: Անիկա՝ իր այս գիրքին մէջ պահ մը մնալէ վերջ՝ մտածեց թէ իր այս լռութիւնը զառապարտելի քնքար մըն էր իրեն համար, ժանի որ անպին, իր աչքին առջև ջարդը, աւերն ու աւերածը քստմնեղիօրէն կը շարունակուէին: Պէտք էր անսալ այն ձայնին որ իր ներսէն, իր հոգւոյն խորքէն կը փրթէր, կուգար, կը պոռար, կ'այրէ:

իր շրթունքներուն վրայ. «Վրէժ, վրէժ»:

Այս միջոցին, իր դիմացը, մօտակայ բլուրին վրայ, փողհար գինուոր մը եղանակ մը է: Հնչեցնէ: Ասոր վրայ ցրուած գինուորներ, կարգերով կը վադեն իրենց հրացանները բռնած ու կը պատրաստուին կրակելու խումբ մը հայերու վրայ՝ որոնք լեռն ի վեր կը վազեն հեռադատ, մահէն ու անարգ կրօնափոխութենէն ազատելու համար անշուշտ: Էսքիճին այլ ևս չի կարենալով համբերել՝ իր հրացանը կը շիտկէ և փողարին աբաէն նշան կ'առնէ: Փողար գինուորը գնդակահար գետին ինկած էր: Զինուորներու խումբը կը ցնցուի, կը խառնակուի: Այս անակնկալ հարուածէն: Սպայ մը կարգը վերահաստատելու յոյսով՝ կը փորձէ ինկած գետնին մօտէն փողը ինք առնել ու հնչ ցնել: Բայց մինչ սպան իր այս գործողութեան մէջ, Էսքիճին գնդակ մըն ալ անոր կը փակցնէ, և ան ալ իր զրախօր կը գտնէ, Հրաւանի երկու անվրէպ հարուածներուն ի տես, թուրք գինուորները կը փախչին շուարած ու խելահեղ, մտածելով անշուշտ թէ այդ գնդակ-

ները նետուած են Մօսկօֆի զօրքերու կողմէ՝ որոնք գետինը ծակած ու գտնուելած ըլլալու էին: Չէ՛, ստիպյալ, յիմարնե՛ր, Մօսկօֆի՝ զօրքերուն վեհապետը դաշնակցած էր մութին մէջ: Եւ ձեր արիւն-արքուն փատիշահին հետ: Այդ գիտկները դուք չէիք գիշեր փողոցներուն մէջ՝ եթէ անիկա սուր տուած չըլլար ձեզի, այդ տաճարները դուք չէիք քանդեր՝ եթէ անիկա ձեզի բազուկ տուած չըլլար, այդ տունները դուք չէիք բռնկցներ՝ եթէ անիկա ձեզի ուժ տուած չըլլար, հուր տուած չըլլար: Դուք բոլր այդ բոլորը, որովհետեւ անիկա թելադրեց ու օգնեց ձեզի, իր աջ բազուկը ձեզի տուաւ՝ որպէս զի օր մը ձեզ ալ ու մեզ ալ կուլտայ: Թուրք ժողովուրդը ու անոր հետ հասարակ զօրքն ու մենք ալ այն ատեն անգիտակ էինք այս տխուր իրողութեան: Անոր համար էր որ՝ մինչև մեր կոկորչները արեան մէջ թխմուած՝ դեռ կը յուսայինք որ վաղը պիտի ազատինք: Անոր համար էր որ այդ անարդեկ ու անխափան՝ և որ աւելին է՝ հրահանգուած ու քաջաբերուած կոտորածին մէջ նոյն այդ խոստանները չատ աւ-

գամ ձգեցին իրենց կողոպուտները ու գուրս փախան, որովհետեւ կը պատահէր որ մարդ մը, հեռուն հորիզոնին վրայ ըստուերին մէջ ըլլալու էր Մօսկօֆին զօրքը:— «Մօսկօֆին զօրքը եկաւ», այս երեք բառերը կը բաւէին որ թուրք զօրքն ու զօրապետը, աշխրէթն ու ցեղապետը, պէյն ու աղան և հասարակ թալա՛ճին իրար անցնէին ու փախչէին սարսափահար: Այսպէս, Էսքիճիին երկու հարուածներէն թուրք ժողովուրդը «Մօսկօֆի զօրք» տեսած ու աներեւութացած էր բլուրին վրայէն: Կողոպուտի ետեւ եղող քիւրտերն ու թուրքերն ալ փախած էին այդ վայրերէն: Պահ մը, հանդարտութիւն տիրած էր Էսքիճիին շրջակայքը: Բայց վերապէս լեռնցի յանդուգն ու խորամանկ քիւրտեր նշմարած էին գնդակներուն ո՛ր ուղղութեամբ և ուրկէ գալը, ու հեռուէն տունը պաշարած էին: Եսթեր՝ քաջաբերուած իր հօր յաջողութիւններէն, սիրտ առած ու սկսած էր փամփուռներ տատարատել անոր, ծանր առարկաներ պատուհանին մօտեցնել՝ ի հարկին դանոնք թշնամիներուն զլխուն թափելու փորձ րոպէն

եռանդուններէն երկու երիտասարդներ՝
սլացիկ ու բարձրուղէ բարաիի մը վրայ
չընկըռնուած վեր կը բարձրանան՝ ծա-
ւին վրայէն սենեակին մէջ կրակելու հա-
մար։ Էսքիճին կըսպասէ որպէս զի բաւա-
կան վեր բարձրանան և իր հրացանը
կ'ուղղէ աւելի վերինն։ Խելացի քիւրտը
թաւալլոր գետին կ'իյնայ, միւսն ալ հե-
տը տանելով։ Վարը եղողին վիզը կը
կտոր։ Ժառէն ու աւելի շուտ կ'աւանդէ
իր հոգին քան իր գնդակահար ընկերը։

Ասոր վրայ թշնամիները էլ երեան
չեն ելեր։ Սակայն Էսքիճին դեռ կ'ուսիլ,
սպաննել կ'ուզէ։ Ուստի միջոց մը կը
փնտռէ որ որսերը երեան բերելու։ Ո-
րոնք քիչ յետոյ գուցէ իր և իր գաւկին
գահիճները պիտի ըլլային։ Այս և այն
կողմ բաւականաչափ հարուածներ արձա-
կելէ վերջ, քիւրտերուն կը պոռայ թէ
իր գնդակները հատած են և թէ տն-
կարող ըլլալով այլ ևս զիմադրել, իր հրա-
ցանը անոնց յանձնել կ'ուզէ, պայմա-
նաւ ստակայն որ զինքն ու իր աղջիկը ողջ
թողուն։ Այս ըսելով հին ու աւրուած
հրացան մը պատուհանէն վար կը սա-

հեցն։ Ասոր վրայ՝ քիւրտերը իրենց
թաքստոցներէն գուրս ելլելով հրացանին
վրայ կը վազեն խմբովին։ Պատուհա-
նին առջև հազիւ թէ հասած են՝ ահա
եսթեր իր հօր օշկակարու թեան կոճղը
վար կը գլտորէ։ Հայայ քիւրտի մը գլու-
խը կոճիին տակ կը ճգմուի։ Էսքիճին
ալ, մէկ-երկու-երեք իրարու ետեւէ ա-
րագ հարուածներով գետին կը գլորէ
անոնցմէ մէկ քանին, մնացածները մա-
ղապար կը պրծին, զիրար կ'սխառելով,
զիրար գգեմունելով խաճապի միջոցին։ Այլ
ևս քիւրտերը տանը չըջացայքը չեն երե-
իր։ Մէկ միջոց մը կը մնա հիմակ ա-
նոնց, — Էսքիճին տունը կրակի տալ,
և զայն իր աղջկան հետ կենդանի վա-
ռել տանը մէջ։ Սակայն ի՞նչպէս կրակի
տալին տունը երբ ոչ անոր ու ոչ ալ ա-
նոր դրկից տուններուն կրնային մօտենայ։
Այսպէս անոք կը ստիպուին քանի մը
չէնք, վեր թուրքի տուն մը բռնկեցնե-
նախ, որուն շրթայուած կը շարուէին
հայ տունները, և որոնց կցուած էր Էս-
քիճինը։

Էսքիճին հասկցաւ այս բանը, ու
զգայ որ անգոր պիտի գտնուէր այս հոր

թշնամիին՝ հրդեհին՝ դէմ մաքառելու։
Ուստի իրեն ալ մէկ միջոց կը մտար,—
կերպով զը փախչիլ ու ազատել աղջկան
կեանքը։

Օրը կը տարածամէր։ Քիչ յետոյ
մութը պիտի կոխէր թանձր խաւարով ու
պիտի կուրացնէր ամենուն աչքերը։ Ասի-
կա յարմար պարագայ մըն էր, սակայն,
որ ինքը դուրս սահէր ու աներևութա-
նար մթութեան մէջ իր աղջկանը հետ։
Ուստի երկուքը միասին կ'իջնեն տանը
վարի յարկը։ Էսքիճին բրիչ մը առնելով
տան ներքնակովի պատը կը ծակէ, ուր-
կէ կ'անցնին ու իրենք զիրենք ուրիշ հայ
տան մը մէջ կը գտնեն։ Յետոյ այդ տան
հտե գտնուած ցանկապատէն ցատքելով
թուրք տան մը պարտէզը կ'անցնին։
Թուրքերը հրդեհի երկիւղէն ամէն ինչ ձը-
գած փախած էին աճապարանօք։ Էսքիճին
ուղղակի գոմը դիմելով թուրքին ձին դուրս
կը քաշէ, կը հանէ, ու աղջիկը հեծցնելէ
վերջ ինքն ալ անոր առջև կը ցատկէ կը
հեծնէ, և ձին մըտրակելով փոթորկի մը պէս
դուրս կը սուրայ։ Փողոցներուն մէջ թուրք
և քիւրտ իս առնալանձը ճամբայ կը բա-

նայ անոր առջև՝ զանիկա հաւատակից
կարծելով, սակայն քիչ յետոյ եղելութիւ-
նը կը պարզուի և իսլամներէն շատեր՝ ձի
հեծած՝ կը հետապնդեն զայն կատաղօրէն։

Էսքիճին լեռն ի վեր դէպի բաղաբը
վազցուցած էր իր ձին՝ կարծելով թէ հոն
ապահով ապաստանարան մը պիտի կա-
րենայ գտնել, բայց քաղաքին առջև հաս-
նելուն՝ տեսաւ թէ թուրք զօրքերը հոն
բոլոր անցքերը արգիլած էին հայերուն։
Ճգնաժամային ըսպէս մըն էր։ Էսքիճին
երկու կրակի մէջ մնացած էր հիմակ, ե-
տեէն հալածիչները, առջևէն թուրք զին-
ւորները. բան մը ընելու էր՝ և անմիջա-
պէս՝ այս անել վիճակէն ելլելու համար։
Ուստի առանց երկար մտածելու, ձիէն
վար իջաւ իր աղջկան հետ բռնեց անոր
ձեռքէն և երկուքը միասին սեպ գառիվեր
մը բարձրացան ու անյիշատակ ժամանակ-
ներէ ի վեր մնացած աւերակ բերդին մոտ-
քը հասան։ Հոն այդ ընդարձակ փլատակ-
ներուն աւելի ներսերը երթալով, կիսա-
փուլ միջնորմի մը հտե ապաստանեցան։
Հալածիչները առանց վայրկեան մը զանոնք
թողելու, հետապնդած էին մինչև անոնց

վերջին ապաստանարանը: Էսքիճիին գիրքը հիմակ աւելի անառիկ ու անմատչելի էր, բայց տարակուսելի էր թէ պիտի կրնար աւելի երկար դիմանալ ցուրտին ու անօթութեան: Անիկա շատ պարզ ու որոշ կը տեսնէր իր բարձրահայեաց գիրքէն գիշերօւան մթութեան մէջէն, այն սարսափն ու արհաւիրքը որ ամբողջ դաշտերն ու լեռները պատած ըլլալու էր, անիկա մէկիկ մէկիկ կրնար համրել իրենց անուսնե-րով: Իր այն սիրելի չէն գիւղերը որոնք հիմա վարը կը ծխային կը վառէին իր աչքին առջեւ, հեռաւոր հորիզոններու վրայ: Անիկա եղեռնի այս բովանդակ զարհուրանքը տեսնելէ և զգալէ վերջ, շատ դիւրութեամբ ինքզինք վար պիտի նետէր այն ուղղահայեաց բարձրութենէն իր ոտքին տակ հրդեհուող տուներուն մէջ ջախջախուելու, խորովուելու և վերջանալու, եթէ իր գտակը իրեն հանգիպած չըլլար: Արիւնարբուններու ձեռքէն գիպուածաւ մը զայն ազատելէ վերջ, կրկին անոնց ճիրաններուն յանձնել, ասիկա անբաւելի ու ճիւղ մը պիտի ըլլար իրեն համար: Ուստի պէտք էր մնալ հոն և պաշտպանել զալն մինչև իր յետին շունչը:

Հետեւեալ առաւօտ քաղաքին, ինչպէս նաև գիւղերուն ջտրդը դադրած էր, բայց ամայացած հայ տուները դեռ կը պարպուէին իրենց վերջին առարկաներէն:

Քաղաքը բնակող հայասէր Ամերիկացի միսիօնար մը լսած ըլլալով էսքիճիին քաջագործութիւններն ու անոր ներկայ տագնապալի վիճակը, քաղաքապետին փութացած և խնդրած էր որ այն «թշուառ» մարդը իր աղջկան հետ միասին իրեն յանձնուէր: Քաղաքապետը շինուորական հրամանատարին հետ քանի մը վայրկեան խորհրդակցելէ վերջ, յայտնած էր հայասէր միսիօնարին որ կը հաւանէին աղջիկը իրեն յանձնել, բայց ոչ հայրը, անիկա կեդրոնական կառավարութեան պէտք էր զրկուիլ:

Միսիօնարը այդ չափով ալ չնորհակալ եղած էր, բանի որ ինքը ոչ մէկ իրաւասութիւն ունէր թուրք կառավարութեան գործերուն միջամտելու: Սոյն որոշումը էսքիճիին կը հաղորդուի, անիկա գոհունակութեամբ կ'ընդունի այսպիսի տնօրէնութիւն մը, գիտնալով հանգերձ որ թուրք կառավարութիւնը զինքը ողջ չի պիտի

2013

12994

